

§ 2.5. Чернівці: полікультурна мозаїка

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

У чому полягає феномен толерантності різних культур в історії міста Чернівці?

Основні поняття, ідеї: толерантність, поліетнічність, поліконфесійність, багатокультурність, національна ідентичність

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–3

- * Як вплинули на формування етно-соціальної структури міської громади історичні факти, описані в Джерелі 1?
- * Що спричинило стрімке зростання населення Чернівців (Джерело 2)?
- * Які етнічні групи склали основу чернівецької міської громади у різні роки (Джерела 2–3)?
- * Порівняйте дані Джерел 2 і 3 та визначте, чисельність яких етнічних груп зростала стрімкіше? Чим зумовлені такі зміни?

► 1. Історична довідка

Місто, яке з 1779 року було визначене адміністративним центром Буковини, хоч і розросталося, але залишалося непорядкованим. У 1787 році нараховувалося 2686 жителів і 414 будинків. У 1786–1849 роках місто було центром Чернівецької округи, яка входила до складу провінції Галичини, а з 1849 року, після виділення Буковини в окрему провінцію, Чернівці стали крайовим центром. Лише наприкінці XVIII ст. тут зводяться перші кам'яні будинки. У першій половині XIX ст. місто забудовується значно швидше. У 1780 відкрився поштамт, а у 1855 — телеграф. У 1813–1817 роках споруджується приміщення гімназії, у 1843–1847 роках зводиться міська ратуша. У середині XIX ст., після включення в місто населення передмість Роша, Каличанка, Клокучка і Гореча, кількість мешканців Чернівців становила понад 20 тисяч.

Промисловість Буковини розвивалась дуже повільно. Проте в кінці XIX ст. в Чернівцях з'являються монополістичні об'єднання, різні торгово-фінансові банки, створюються торговельні палата і біржа. У 1866 закінчується будівництво залізниці Львів–Чернівці; у 1869 її продовжено до кордону з Румунією. У 1884 стає до ладу залізниця Чернівці–Новоселиця, яка сприяє посиленню економічних зв'язків з Україною і Росією. За рахунок напливу румунських, польських, німецьких колоністів різко зростає населення, зводяться житлові будинки, інші споруди. Чернівці поступово набувають вигляду красивого європейського міста. Наприкінці XIX ст. споруджується водогін, трамвайна колія, вулиці в центрі освітлюються електрикою. Місто перетворюється у великий промисловий центр Північної Буковини.

Гусар Ю., Розумний С. Чернівці: Що? Де? Коли?. — К., 1991. — С. 46–47.

► 2. Погляд дослідника. Г. Скорейко

За статистичними даними, місто зростало не тільки просторово, але і переживало різке збільшення мешканців. Уже перепис 1869 р. зафіксував значний відсоток приросту населення за останнє десятиріччя — 57 %. Як відзначала місцева газета «Czernowitzer Zeitung», це був найбільший приріст серед крайових столиць...

Місцева преса відзначала факт зростання населення міста за XIX ст. на 1/3 за рахунок природного приросту, а на 2/3 — за рахунок міграцій з інших країн. Ні одне з передмість не було моноетнічним. Наприклад, на Горечому традиційно абсолютну більшість тримали румуни, при існуванні української, єврейської та німецької етнічних груп. Каличанка та Клокучка були більш «розмитими» у етнічному плані — тут третину населення склали українці, але доволі значні групи мали румуни та німці. Румунсько-німецький характер (більш як по 40 %) зберігала Роша. Німецько-українською можна назвати Монастириську. Звісно, співвідношення різних етнічних груп коливалося. Зокрема, на початку XX ст. майже у всіх передмістях зменшилася частка українців, що пояснюється поступовим вимиванням робочих рук через еміграцію, дещо зменшувалась частка німців. Зате майже у всіх передмістях активно зростала частка поляків, що було загально крайовою тенденцією.

Традиційно у всіх передмістях мешкали євреї, але найбільшу частку вони, без сумніву, становили у центральній частині — від 43 % у 1880 р. до 45 % у 1910.

Скорейко Г. До історії передмість Чернівців: соціальний та етнічний аспект. // Чернівці в контексті урбаністичних процесів Центральної та Східної Європи XVIII–XX ст. — Чернівці, 2008. — С. 107, 108–109.

► 3. Мовою цифр. Р. Ф. Кайндль

Жителів, що говорили	Рік/к-ть мешканців		
	1857	1880	1900
Німецькою (німців і євреїв)	12 290	22 720	34 441
Румунською	4800	6431	9400
Руською (українською)	3500	8232	13 030
Польською	810	6707	8601
Іншими мовами	188	510	295

У 1794 році у Чернівцях на всій території міста налічувалося 5063 душ. Населення Чернівців збільшилося з 1775 до 1900 рр. у 30 разів, за цей же період населення Буковини зросло лише у 10 разів. Щодо національностей, то склад населення Чернівців був на початку австрійського правління дуже строкатим. У перші роки поряд з молдованами, під якими ми повинні розуміти румунів і русинів, виступали перед усім євреї. Вони склали приблизно третину усього населення. Самих же євреїв нараховувалося 1857 року — 4678, 1880 року — 11449, і в 1900 році — 21587 душ. З цього видно, що найбільший приріст демонстрували євреї і поляки.

Кайндль Р. Ф. Історія Чернівців. — Чернівці, 2003. — С. 233–236.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–4

* Охарактеризуйте етнічний склад учнівської молоді міста у різні періоди ХІХ–ХХ ст. (Джерело 4). Подайте ці дані у вигляді діаграми.

* Як співвідноситься етнічний склад населення міста Чернівці (Джерело 3) з етнічним складом учнів середніх навчальних закладів у зазначений період? (Джерело 4)

► 4. Погляд дослідника. В. Ботушанський

За 1870–1905 рр. у чернівецьких учительських семінаріях навчалось 6508 осіб, у т.ч. 2695 (41%) українців, 2204 (34%) румунів, 912 (14%) німців, 671 (10%) поляків, а також 14 угорців, 8 чехів, 4 росіянина. Це єдині навчальні заклади, де національний склад слухачів приблизно відповідав національному складу населення краю. Місто Чернівці найбільше дало учителів для шкіл Буковини: у 1903 р. з усіх 846 вчителів, що працювали в краї, 204 (24%) були уродженцями Чернівців. Учнівський контингент за національним складом у середніх навчальних закладах Чернівців становив у 1906–1907 н.р.: німці і євреї — 61%, українці — 15%, румуни — 13%, поляки — 10%, чехи, угорці та інші — 1%. За походженням: з Буковини — 80%, з Галичини — 14%, з Румунії — 2%, з провінцій Австро-Угорщини — 2%, з Російської імперії, Угорщини, Німеччини — 2%.

Ботушанський В. Розвиток середньої освіти в Чернівцях у ХІХ — на початку ХХ ст. // Чернівці в контексті урбаністичних процесів Центральної та Східної Європи ХVІІІ–ХХ ст. — Чернівці, 2008. — С. 84–85.

► 5. Фотодокумент

Колишній Єврейський Дім, м. Чернівці, 1908 р.

Колишній Німецький Дім, м. Чернівці, 1910 р.

www.lvivcenter.org

www.mapa.cv.ua

ЗАВДАННЯ ► Джерела 5–6

* Розгляньте світлини (Джерело 5) та уважно прочитайте історичну довідку про Єврейський та Німецький доми у Чернівцях (Джерело 6). Яким було головне призначення цих споруд?

* Які висновки про статус єврейської та німецької громад в етносоціальній структурі міста можна зробити, на основі порівняння розмірів та місць розташування споруд (Джерело 5)?

► 6. Історична довідка. Народні доми м. Чернівці

В австрійські часи, кожна більша етнічна група розвинула мережу різноманітних культурних, освітніх, спортивних, політичних та суспільних організацій та спілок. «Народні» доми будували як місця зустрічі. Водночас, вони мали виражати впевненість та гордість етнічних груп.

Єврейський дім на площі Театральній відкрився у 1908 році. До Другої Світової війни він був центром єврейського життя у Чернівцях; тут містилися різноманітні єврейські спілки та організації. За радянських часів споруда використовувалася як будинок культури для працівників текстильної промисловости. Після 1990 року єврейській спільноті повернули декілька приміщень у будинку, а у 2008 на першому поверсі відкрито єврейський музей.

Deutsches Haus, німецький народний дім, що його зображено на листівці збудувала на найрозкішнішій вулиці Чернівців Геренґасе (Панській), 1910 року Спілка Німців-християн у Буковині. Німецький дім містив ресторан, винний погріб, велику святкову залу, різні офіси та кімнати зустрічей різноманітних студентських братств. Згідно із умовами пакту між Гітлером та Сталіном, восени 1940 року майже всі німці покинули Буковину і подалися до Німеччини. Нині низку приміщень на першому поверсі займає «Спілка австрійсько-німецької культури».

Центр міської історії Центрально-Східної Європи. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lvivcenter.org>

ЗАВДАННЯ ► Джерело 7

★ Розгляньте старі світлини Чернівців (Джерело 7).

Що вони можуть розповісти про:

- етнічну і станову структуру суспільства,
- рівень і спосіб життя населення, в) нові явища в суспільному житті?

► 7. Фотодокумент

*м. Чернівці,
Площа Центральна.*

*З колекції світлин
Леоніда Абольта.*

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://citi.cv.ua/album/detail.html?id=379>

*м. Чернівці,
Пл. Філармонії*

*З колекції
світлин
Леоніда
Абольта.*

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://citi.cv.ua/album/detail.html?id=379>

*м. Чернівці,
Площа
Центральна.*

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mapa.cv.ua/photo/?content%2Fold%2Foldphoto2%2F10_1.jpg

ЗАВДАННЯ ► Джерела 8–9

- * Проаналізуйте дані таблиці про співвідношення представників різних релігійних груп у Чернівцях (Джерело 8) та визначте, які релігії переважали у місті.
- * Прочитайте міркування дослідника про міжконфесійні стосунки серед чернівчан (Джерело 9) та зіставте їх з даними таблиці (Джерело 8). Чим пояснити той факт, що у Чернівцях мирно співіснували різні релігії?

► 8. Мовою цифр. Склад населення м. Чернівці за віровизнанням

Рік	Всього населення	Віровизнання							
		Православні		Католики		Протестанти	Юдеї	Інші	
		Греко-	Вірмено-	Римо-	Греко-				Вірмено-
1880	45600	9650	27	13376	5636	249	2200	14449	13
	100%	21,2%	0,06 %	29,3%	12,4%	0,5%	4,8%	31,7%	0,03 %
1910	87128	20615	31	23474	9588	311	4369	28673	127
	100%	23,7%	0,04 %	26,9%	11,0%	0,4%	5,0%	33,0%	0,15 %

Склад населення м. Чернівці за віровизнанням. — Монолатій І. Австрійська Буковина: особливості національних, професійних та мовних поділів // І. Незалежний культурологічний часопис. — № 56, 2009. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/monolatij1.htm>

► 9. Погляд дослідника. А. Круглашов

Свій внесок у забезпечення сприятливих умов для позитивної атмосфери співіснування різних етнічних громад вносили переплетіння та дифузія релігійно-конфесійних ідентичностей та лояльностей міського населення. Румуни та українці, наприклад, в абсолютній більшості були православними, що належали до парафій Буковинської митрополії. Отже, вони, хоча й конкурували поміж собою за роль і місце в її керівних органах (румуні посідали більш впливові позиції), але разом з тим, цю конкуренцію обмежували потужні, освячені часом традиції неагресивного розв'язання існуючих проблем та суперечностей. Німці, поляки, вірмени також перебували в різних конфесіях, як і представники інших національних громад.

Відтак, чернівчани, у переважній своїй більшості, були носіями доволі строкатої, неоднорідної самосвідомості, де етнонаціональна ідентичність перепліталась з релігійно-конфесійною, соціальна стратифікація не обов'язково відповідала політичним орієнтаціям і всі ці основні напрямні самоусвідомлення спрямовували їх до плюралістичності та багатовимірності ідентичностей.

Круглашов А. Чернівці: спадщина versus спадкоємці? // І. Незалежний культурологічний часопис. — № 56, 2009. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/kruhlašov.htm>

ЗАВДАННЯ ► Джерело 10

- ★ Чому порушився міжетнічний баланс, який панував на Буковині та у Чернівцях у міжвоєнний період (Джерело 10)?
- ★ Як це позначилося на статусі різних етнічних громад?
- ★ Яка доля спіткала євреїв та німців у м. Чернівці під час Другої світової війни?

► 10. Погляд дослідника. А. Круглашов

Наступні періоди історії міста не були сприятливими для збереження сформованої моделі етнонаціонального балансу і міжетнічних відносин на території міста. Перші суттєві деформації припадають на румунський період (1918–1940, 1941–1944 рр.), коли відбувається радикальна зміна статусу краю. Наприкінці 1920-х років стає все очевиднішою ставка на силове утвердження у місті позицій та виключних прав домінантної, панівної у державі

нації — румунської. Така настанова призвела до швидкого порушення балансу впливів, зміни атмосфери та структури міжетнічних стосунків. Усі мешканці міста, окрім румунів, опинились у становищі меншин, які зазнавали обмежувального, або й відверто дискримінаційного тиску влади. Наприклад, панівні в 1920–1930-х рр. настрої антисемітизму погіршили становище буковинського та чернівецького єврейства. Ризику під долею німецької громади в місті та краї підвів наказ А. Гітлера про фактично примусову евакуацію місцевих фольксдойче до батьківщини, який і був ретельно виконаний до листопада 1940 р.

Круглашов А. Чернівці: спадщина versus спадкоємці? // *І. Незалежний культурологічний часопис*. — № 56, 2009. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/kruhlashov.htm>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–13

★ Ознайомтеся із Джерелами 11–13. Яким чином багатокультурність та толерантність чернівчан відображено у топоніміці міста?

★ З'ясуйте, долі яких відомих людей різного етнічного походження пов'язані з Чернівцями?

★ Що мав на увазі Георг Гайнцен (Джерело 13), порівнюючи ролі різних етнічних груп у Чернівцях з функціями членів команди корабля?

► 11. Погляд дослідника. Олександр Масан

Особлива аура толерантності вчувається вже в назвах вулиць старого середмістя. Колишню резиденцію буковинських митрополитів, а нині центральні корпуси університету обтікає вулиця, що носить ім'я геніального чеха Йозефа Главки — творця чернівецьких, празьких та ще цілого ряду інших архітектурних шедеврів. Йдучи університетською, минаємо вулицю Академіка Вавилова — видатного російського вченого, який працював на Буковині. Далі вулицею з ім'ям найбільшого румунського поета чернівчанина Міхая Емінеску потрапляємо на вулицю титана українського відродження Івана Франка, який неодноразово навідувався до Чернівців і був слухачем місцевого університету. А довкола центру міста розташовані вулиці з цілим сузір'ям великих імен: німців Гете

і Шиллера, поляків Адама Міцкевича та Антона Кохановського одного з найавторитетніших міських бургомістрів, широко знаних єврейських письменників Єліазара Штейнбарга та Шолома Алейхема і незрівняної єврейської актриси Сіді Таль. Ключ до розуміння цього феномену багатокультурності — у бурхливій історії краю і його столиці, де прапори і символи змінювалися частіше, ніж покоління.

Масан Олександр, Чеховський Ігор. Чернівці: 1408 — 1998: Нариси з історії міста. — Чернівці: Місто, 1998. — С. 90–91.

► 12. Погляд дослідника. Олександр Масан

Тут навіть таблички з назвами вулиць мали німецький, український та румунський надписи, а всі чернівчани володіли трьома–чотирма мовами.

Вітання з Чернівців // О. Масан. Старі Чернівці на рубежі епох, культур, цивілізацій. — Видавнича спілка «Час», Чернівці 1994, С. 95)

► 13. Свідчення очевидця. Георг Гайнцен

Чернівці — це місто, де недільний день починався з Шуберта, а закінчувався дуеллю. Це місто — на півдорозі між Києвом і Бухарестом, між Краковом і Одесою — було негласною столицею Європи... Чернівці — це був корабель задоволень з українською командою, німецькими офіцерами і єврейськими пасажирами на борту, який під австрійським прапором постійно тримав курс між Заходом і Сходом.

Георг Гайнцен, австрійський публіцист. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://netyimeni.blogspot.net/tag/%C3%E5%EE%F0%E3+%C3%E0%E9%ED%F6%E5%ED/>

ЗАВДАННЯ ► Джерело 14

★ Які основні етносоціальні, релігійні, політичні та економічні чинники сприяли формуванню етнокультурної толерантності на Буковині та у Чернівцях (Джерело 14)?

► 14. Погляд дослідника. А. Кругляшов

Якщо більшість сільського населення становили саме українці (русини) та румуни, то в місті ці обидві етнічні громади перебували в стані меншин, як за своєю чисельністю, так і за впливовістю, починаючи від економічного впливу, закінчуючи адміністративно-урядовим та символічним їх капіталом <...> Буковина не мала

домінантної національної громади, при розв'язанні суперечностей жодна етнічна громада не могла позиціонувати себе в якості його одноосібного володаря, легітимного розпорядника його ресурсами та долею <...>. Етнонаціональна та конфесійна толерантність мешканців Чернівців була їх життєвою та комунікаційною стратегією, яку вони обрали серед інших можливих та наявних в різні періоди альтернатив. Вона успішно забезпечувала поступальний розвиток міста та регіону, дозволяла уникати колізій ворожнечі та протистоянь, спільно реагуючи на виклики часу та долаючи випробування драматичних історичних епох.

Кругляшов А. Чернівці: спадщина versus спадкоємці? // Ї. Незалежний культурологічний часопис. — № 56, 2009. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/kruhlov.htm>

